

УДК 811.161.2(07)

Підгурська В.Ю.
Житомирський державний
університет імені Івана Франка

Формування комунікативних мовних умінь майбутніх учителів початкових класів як лінгводидактична проблема

В умовах формування національної системи вищої освіти, входження в європейський і світовий простір проблема підготовки вчителя (початкових класів зокрема) є однією з найважливіших. Саме вчителі початкових класів формують основи всієї майбутньої освіти і культури людини, її життєвої компетентності, бажання і вміння вчитися впродовж життя. Тому завданням вищої школи України є не лише підготовка спеціалістів відповідного профілю, а й формування особистості громадянина, свідомого учасника державотворчих процесів. Національне відродження неможливе без відродження розвитку та володіння українською мовою.

Висока культура мовної комунікації — невід’ємна, органічна риса педагогічної майстерності вчителя, запорука його успішної навчально-виховної діяльності. Якісна лінгвістична підготовка та добре володіння літературною мовою є підґрунтям педагогічної майстерності вчителя, обов’язковою умовою його професійної компетентності.

Вчитель початкових класів, якого закономірно вважають насамперед словесником, має володіти інтонаційно багатим, образним і різноманітним за лексичним складом та граматичною структурою, бездоганим, стилістично унормованим мовленням. На цьому фоні особливого значення набуває розвиток комунікативних умінь студентів, адже комунікативні вміння є одним із засобів успішності у майбутній роботі.

Формування комунікативних умінь є одним із аспектів розвитку творчої мовної особистості, такої, яка, за визначенням Л.Мацько, “не тільки знає українську мову, володіє нею, а й здатна творчо самовиражатися нею,

пропагувати її, захищати й розвивати, тобто ставитися до неї свідомо, з почуттям відповідальності за її долю” [6, с. 69].

Дослідження мовнокомунікативного розвитку особистості, з огляду на складність і багатогранність мовних явищ, спирається на здобутки психології, лінгвістики, психолінгвістики, лінгводидактики, соціології, соціолінгвістики, педагогіки.

Окреслюючи педагогічні та лінгвістичні засади формування комунікативних мовних умінь студентів педагогічних факультетів ВНЗ, зазначимо насамперед, що теоретико-методологічні аспекти професійної мовної підготовки майбутнього вчителя початкових класів у системі освіти вищої школи та комунікативної мовної діяльності вчителя початкової школи відображено у працях М.С. Вашуленка, П.Я. Гальперіна, Д.Б. Ельконіна, О.І. Кіліченко, О.Г. Мороза, О.Я. Савченко, С.О. Соломахи, Н.В. Сулаєвої, Н.Ф. Тализіної, Л.О. Хомич та інших.

Крім того, дослідження проблеми формування комунікативних мовних умінь студентів ґрунтується на узагальнених наукових висновках мовознавців, де висвітлено лінгвістичні положення про соціальні функції мови як універсальної знакової системи (О.Білецький, І.Мещанінов, О.Потебня, М.Хомський, Л.Щерба та ін.), комунікативні якості мовлення (Л.Булаховський, Г.Винокур, Ф.Гужва, С.Єрмоленко, М.Ілляш та ін.), окреслено основні аспекти комунікативної лінгвістики і підходи до її використання в комунікативній методиці (О.Богуславський, І.Гальперін, Г.Колшанський, Л.Мацько, М. Пентелюк, М.Плющ та ін.).

Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про зростання уваги до проблеми професійної підготовленості вчителя і, разом з тим, про недостатню розробленість проблеми формування комунікативних мовних умінь у студентів педагогічного факультету в педагогічній теорії.

Недостатня розробленість окресленої вище проблеми та нагальна потреба у її вирішенні зумовили вибір теми нашої статті.

Серед предметів початкового шкільного курсу вирішальна роль у навчанні, вихованні й розвитку особистості належить рідній мові. Адже саме від умінь і навичок з рідної

мови залежатимуть успіхи школяра в оволодінні знаннями з усіх інших предметів, зростання його загального розвитку, підвищення культурного рівня, розширення кругозору [2, с.3].

Майбутній учитель початкових класів повинен досконало володіти українською мовою – мати глибокі знання з фонетики, граматики, правопису, лексики, стилістики бути обізнаним з історії мови [9, с.6].

Мова існує в мовленні і є універсальним засобом спілкування (комунікації). Правильне (відповідне нормам літературної мови) і доречне (відповідне конкретній мовленнєвій ситуації) використання мовних засобів передбачає свідоме ставлення до мовної системи, її категорій і норм, правил добору необхідних мовних явищ. Для того, щоб студенти стали ефективними користувачами мови, вони повинні не тільки здобувати знання (вивчати фонетичну, лексичну, граматичну системи), а й розвивати вміння і навички використовувати мовні явища для реальних комунікативних цілей, виявляючи високий рівень мовної і мовленнєвої культури.

Для нашого дослідження важливо дати визначення таким поняттям, як "мовні вміння" та "комунікативні вміння".

На думку авторів "Словника-довідника з методики викладання української мови", **"мовні уміння"** - це уміння, які формуються на основі кількох етапів дій: 1) на підставі орієнтирів та інструкцій виконуються дії з поданим мовним матеріалом; 2) на підставі інструкцій виконуються мовленнєві дії (за наявності зовнішніх опор); 3) тренуються в мовленні без зовнішніх опор; 4) дії переносяться у внутрішній план.

"Комунікативні вміння" - один із видів спеціальних умінь, пов'язаний з умінням сприймати, відтворювати й створювати усні й письмові висловлювання. Способом формування комунікативних умінь традиційно є різні види роботи, основне місце серед яких посідають перекази і твори, що проводяться у тісному зв'язку і єдиній системі: від переказу до твору того самого типу і стилю мовлення [3].

До комунікативних умінь М.Пентилюк відносить такі, як:
– правильне визначення теми висловлювання та чітке дотримання її меж;

- побудова висловлювання відповідно до мети, основної думки, адресата мовлення;
- використання найбільш вагомих фактів і доказів для розкриття теми та основної думки;
- побудова висловлювання логічно й послідовно, тобто встановлення причинно-наслідкових зв'язків між фактами та явищами, уміння робити необхідні узагальнення й висновки;
- добір типу і стилю мовлення залежно від мети й ситуації спілкування;
- використання різноманітних мовних засобів відповідно до типу, стилю, жанру, висловлювання; удосконалення висловлювань (коректування усного й редагування писемного мовлення) [7, с.37].

Формування комунікативних умінь у студентів потребує чіткого визначення критеріїв комунікативних якостей мовлення, їх нормативної бази.

Б.Головіним було розроблено й теоретично обґрунтовано вчення про комунікативні якості мовлення. Його схему лінгвістичного осмислення якостей гарного мовлення використали як російські мовознавці (О.Леонтьєв, В.Костомаров, С.Ожегов, Л.Скворцов), так і українські (М.Жовтобрюх, Л.Булаховський, Д.Ганич, Н.Бабич, Л.Мацьк І.Олійник, Г.Сагач та ін.) для теоретичного пояснення й опису основних комунікативних якостей мовлення (правильність, точність, логічність, багатство, чистота, доречність, достатність, ясність, виразність, емоційність та ін.).

Ми цілком поділяємо думку Н.Бабич, що всі ці ознаки уможливаються відповідністю мовним нормам – лексичним, граматичним, стилістичним. Оволодіння мовними нормами відбувається разом із засвоєнням мовної системи виключно у процесі комунікативної діяльності. Тільки у такий спосіб можна сформувати мовну особистість учителя-словесника.

Мовна особистість є центральним питанням лінгводидактики, яке розглядається в комплексі всієї суспільної діяльності людини, в тому числі й комунікативної.

Серед компонентів, що найбільше сприяють формуванню мовної особистості, А.Нікітіна виділяє комунікативну

компетенцію. Це – “здатність користуватися мовою залежно від ситуації, особлива якість мовленнєвої особистості, яка набувається в процесі спілкування і спеціально організованого навчання, що передбачає вироблення таких основних умінь і навичок: 1) ефективно отримувати інформацію; 2) отримувати додаткову інформацію про співрозмовника (на основі знань про об’єктивні закономірності функціонування мови в суспільстві з метою визначення рівня соціально-культурного розвитку людини, її соціального статусу; на основі вмінь розрізняти відтінки інтонації та голосу співрозмовника, щоб оцінити його емоційний стан та вмінь інтерпретувати зміст його висловлювань і зрозуміти можливий підтекст); 3) досягати поставленої мети шляхом переконання співрозмовника і спонукання до дії; 4) здійснювати позитивну самопрезентацію – тобто, справляти приємне враження на співрозмовника або читача на основі володіння культурою мовлення [8, с. 62].

Комунікативна компетенція передбачає:

- 1) знання основних понять лінгвістики мовлення (мовленнєвознавчі поняття) – стилі мовлення, особливості побудови опису, розповіді, роздуму, способи зв’язку речень у зв’язному висловлюванні;
- 2) уміння і навички аналізу тексту;
- 3) уміння мовленнєвого спілкування відповідно до різних сфер і ситуацій спілкування з урахуванням адресата, стилю, мети та завдань мовленнєвої комунікації (мовленнєво-комунікативні вміння).

Комунікативна компетенція охоплює не тільки знання мовної системи й володіння мовним матеріалом (мовленням), а й дотримання соціальних норм спілкування, правил мовленнєвої поведінки.

Не можна аналізувати комунікативну компетенцію, не розглянувши основи її формування - мовну компетенцію. Поняття "мовна компетенція" в науковий обіг впровадив американський мовознавець Ноам Хомський. Над формуванням цього поняття працювали дослідники різних шкіл і напрямків, які до мовної компетенції відносили уміння оперувати засобами мови, дотримуватись норм розмовно-

літературного чи писемно-літературного мовлення; навички й уміння автоматичного, швидкого, легкого і доречного вживання мовних засобів; здатність утворювати нові мовні форми; здатність до рецептивних і продуктивних видів комунікації; здатність до аутокорекції; володіння всіма засобами мови тощо [1, с.124].

За визначенням Г. Лещенко, мовна компетенція – це певна сума знань про систему української літературної мови і сформовані на цій основі мовні вміння (фонетичні, орфоепічні, графічні, лексичні, морфемні, словотворчі, морфологічні, синтаксичні, стилістичні та навички правопису), що дозволяє дотримуватися мовних норм у процесі побудови власних висловлювань [5, с.3].

Ю. Тельпуховська визначає складники поняття "мовна компетенція вчителя початкової школи". Це володіння системою мови, уміння оформлювати мовлення з дотриманням усіх мовних норм; вільне оперування наявним активним мінімумом загальноновживаної лексики, обов'язковим для вчителя початкових класів; володіння професійною лексикою і особливостями наукового стилю; здатність здійснити мовленнєве забезпечення ситуацій, у яких опиняється вчитель у своїй професійній діяльності — навчальних, виховних, офіційних, побутових, ситуаціях спілкування з колегами, батьками учнів; уміння здійснювати контроль власного й чужого мовлення щодо наявності в ньому граматичних, лексичних, орфоепічних, орфографічних і стилістичних помилок, зокрема інтерференційного походження, а також спроможність прогнозувати місця їх можливого виникнення з метою запобігання; наявність розвиненого мовного чуття [10, с. 6].

Методична наука шукає оптимальні варіанти реалізації комунікативного підходу, який набуває особливого значення у зв'язку зі зростанням суспільної значущості мови.

Одна з основних функцій мови вчителя – забезпечення повноцінної передачі знань. Існує пряма залежність між комунікативними вміннями педагога й успішністю сприйняття і запам'ятовування знань учнями. Мовлення вчителя може зробити це сприйняття доступним і цікавим, а може й

ускладнити його. Мова має не тільки інформувати, але й впливати на свідомість, почуття учнів, спонукати їх до міркування, до вчинку. Тому вчитель постійно має міркувати над змістом сказаного, над темпом, ритмом, логікою.

А. Капська взагалі відносить професію вчителя до мовленнєвих і вводить такі поняття, як “педагогічне мовлення”, “мовленнєві вміння вчителя”. Справді, уміння читати, говорити, розповідати є спільними для всіх людей, усіх професій. Проте вміння розповідати, читати, запитувати, відповідати на запитання зовсім по-іншому виглядає стосовно вчителя, бо кожне слово вчителя вміщує цілу низку уроків: урок із предмета, урок життя, урок поведінки, стосунків і т. ін. [4, с.52].

Потреба у спілкуванні, зокрема професійному, створює стимул до оволодіння мовними нормами. Цьому сприяє ряд лінгвістичних та лінгводидактичних дисциплін, які вивчаються на педагогічних факультетах ВНЗ "Сучасна українська мова", "Основи культури і техніки мовлення", "Ділова українська мова", "Практикум з української мови", "Виразне читання", "Методика викладання української мови в початкових класах". Кожна з них потребує застосування специфічних навчальних технологій, однак усі дисципліни повинні бути спрямовані на розвиток комунікативних мовних умінь майбутніх учителів початкових класів.

Список літератури

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. - К.: Видавничий центр "Академія", 2004.- С. 124
2. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі: Метод. посіб. - К.: Освіта, 2006.- 268 с.
3. Захлюпана Н.М., Кочан І.М. Словник-довідник з методики викладання укр. мови. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 250 с.
4. Капська А., Короткова Р. Високий рівень техніки мовлення – показник професіоналізму педагога. – В кн.: Професійна підготовка студентів педагогічних інститутів до виховної діяльності. Зб. наукових статей. – К.: 1996.– С. 52-62.

5. Лещенко Г. Комунікативна україномовна компетенція школярів у контексті сучасної мовної освіти //УМЛШ.- 2003 - № 7.- С.2-5.
6. Мацько Л.І. Українська мова і формування національної свідомості // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 67-71.
7. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах/ За ред. М.І. Пентиліук: Підручник для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2000.- 264 с.
8. Нікітіна А.В. Лексико-стилістичний аналіз тексту як засіб удосконалення комунікативних умінь і навичок учнів 5-7 класів: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02.– К, 2000. – 198 с.
9. Програма з курсу "Методика викладання української мови в початковій школі". Спеціальність: учитель початкових класів. - К.: Рута, 2000.- 80 с.
10. Тельпуховська Ю.М. Навчальний переклад як засіб формування мовної компетенції майбутніх учителів початкових класів: Автореф. дис. канд.пед.наук: 13.00.02 – К., 2005.- 19 с.

Подгурская В.Ю. Формирование коммуникативных языковых умений будущих учителей начальных классов как лингводидактическая проблема.

Автор статьи доказывает, что изучение дисциплин языковедческого цикла на педагогических факультетах высших учебных заведений должно быть направлено на развитие коммуникативных языковых умений будущих учителей начальных классов.

Pidgurska V.Yu. Forming of the communicative language skills of the future young learner's teachers as the linguistics and didactic problem.

Articles author proves that studying of the linguistics subjects in the pedagogical faculties of the universities has to be directed to the development of the communicative language skills of the future young learner's teachers.